

felé. A „hírnevünket romboló” vallásos út segíthet fellépni a Gaiát romboló fogyasztói, anyagiasszemlélet ellen azzal, hogy azon túl szellemi, lelki tartalmat és célt képes adni az embernek, és erkölcsi felelősségérzetet.

Úgy vélem, nem volna jó, ha mindenki egyformán gondolkodna. Nem szeretnék olyan országban élni, ahol egyetlen — akár a hozzám legközelebb álló — vallás, filozófia, ideológia lenne egyceduralkodó. Olyan világot képezek el, amelyben sokféle gondolat, kultúra, eszme él és működik egymás mellett s mindenki tiszteli a más máságát. Ott senki sem árt a másik embernek, a többi élőlénynek. Miként a természetben, az ökológiai rendszerekben annál valószínűbb a fentmaradás, a további evolúció, minél nagyobb a fajok gazdagsága, a sokféleség, az úgynevezett diverzitás: ugyanígy élteni a társadalmat is a kultúrák, hittek, nézetek különbözősége, egymásra hatása. „Téríteni” meg nem szavakkal kell, hanem esetleg magatartással, emberi kiállással, példamutatással, tanúságtévéssel.

Legyel nyitott mindenki iránt, Sándor, a hit, a vallás felé is: sokat kaphatsz tőle! Hallgass meg másokat és figyelj rájuk. Fogadd el, hogy az egész világ a másokkal és a környezetünkkel való kapcsolataink szükséges és természetes módon változnak. A hit segíthet kijuttatni bolygónk népeit a válságból. A Gaia-hit? Minden hit, ame-

lyik azt tanítja, hogy felelősek vagyunk a másik emberért, azért is, aki tőlünk távol él, és azért is, aki majd csak czután fog megszületni.

Felismerték ezt a vallások is. Két évvel ezelőtt a Természetvédelmi Világalap (WWF) megalakulásának 25. évfordulóján a Ferences Rend Assisi városában látta vendégül az öt világvallás képviselőit, s kétnapos tanácskozást, lelkigyakorlatot tartottak a természeti környezet, a válságba jutott emberiség védelméről. Azóta több kisebb, de hasonló megbeszélést rendeztek. Nemrégiben egy oxfordi összejövetelen olyan személyiségek találkoztak, mint például Canterbury érseke, a dalai láma, Teréz anya, James Lovelock és politikusok Keletről—Nyugatról, az Egyesült Államokból és a Szovjetunióból. Jelentős mondanivalói voltak ehhez a kérdéskörhöz a vatikáni Főpapi Tudományos Akadémia által szervezett egyhetes megbeszélésnek (1987 novemberében), továbbá bahai-hitű, buddhista, hinduista vallási vezetők nyilatkozatainak.

Az ilyen megbeszélések elősegítik, hogy a világon mindenütt (Kölnben és Magyarországon) „hírnévvel” és gáncsoskodással mit sem törődve, Gaia-hitű és nem hívő, vallásos és vallástalan emberek összefogjanak a bolygó jövőjéért.

Baráti szeretettel ölel:

György Lajos

Képzőművészet

Erdély Miklósról*

A szervezők megtisztelő felkérésének csak abszolút illetéktelen hozzászólással próbálhatok eleget tenni. Ismerős voltam csupán, se barát, se tanítvány; se rajongó uszály, se dühös ellenfél. Így emlékeim — vannak — nem tartoznak ide. Hogy például egyszer, reggel érkezvén a házba, két pizsamás úr üldögélt a fehér kályha előtt, a kék lámpabura alatt, Ascher Tamás és Erdély Miklós, két álmos Oblomov, valami bonyolult mondat körül kapirgáltak. Véletlenül volt nálam egy óriáskifli, átadtam, felélénkülve kezdték ropogtatni. Egy kicsit mulattunk még az ilyen vidéki-ízű dolgokon — ropogós kifli —, én aztán jelentéktelenül átszüremkedtem a másik

szobába, ahová eredetileg is igyekeztem. A hátam mögött sokféle jelentésű, súlyos majszolgatás folyt. (A kifli tényleg jó volt különben.)

Hogy 1986-ban Erdély Miklós kiállításának — kérésére — rendezője lehettem (vagys valaki, aki a teremben tologatja a műveket, aztán azt mondja, jó lesz), azt „életem és működésem” egyik furcsa kis meglepetésének, érthetetlen eseményének és ajándéknak tartom. Mint művészettörténész ismertem persze tevékenységét, talán nem egészen rosszul; elképedve és aztán gyorsan észbe kapva figyeltem meredeken hasító, a biztonságos dolgokat titokban alámosó, aláaknázó gondolkodásmódját; de többnyire nem nyomultam happeningjeire, előadásaira, nem gyűjtöttem dokumentumokat és cédulákat a „témáról”, nem írtam róla (kivéve egy rövid szöveget az 1985-ös glasgowi kiállítás katalógusába). Azaz NEM FOGLALKOZTAM művészetével. De hát valóban nem foglalkoztam e sötéten nyugtalanító tartománnyal? vagy csak vártam? kívártam? elodáztam a művészettörténeti szembenézést? Mindenesetre a kiállítás előkészítésének idején, 1986. március—áprilisában, kitérve a vásznak, rakosgatva, lapozva a papíro-

* Elhangzott 1988. november 14-én a Kossuth klubban, az Erdély Miklós művészetéről rendezett ankéton.

kat, a fotókat, nem térhettem ki tovább a kérdés elől: Mi ez itt előttem és — különösen — miért olyan háborzongatóan fontos, olyan hajmeresztően megkerülhetetlen Erdély Miklós alakja, tevékenysége, minden munkája az utolsó negyedszázad magyar művészetében? A kérdés első felére körülbelül-nagyjából tudtam valami választ adni; sokan írtak és beszéltek már eddig is róla (ő maga is), részletekről és összefüggésekről egyaránt — én meg, mint szorgalmas rendező, készültem az irodalomból. Arra azonban, hogy mi adja műveinek és egyáltalán, bármilyen formában — legyen az vers, esszé, festmény, film, vagy csak egy kaján villanófényként fellobbanó, zavart keltő megjegyzés — szóval, bármilyen formában kifejeződő tevékenységének nyomasztó jelentőségét egy művészettörténeti folyamatban — erre a kérdésre ott, akkor kezdtem igazán sejteni valami feleletfélét. A lehetséges feleletet és a magam módján, ezt szeretném hangsúlyozni; mint javíthatatlan empiristának, a grafikák és képek (szó szerint) kézzelfogható közelsége, az anyagok minősége és szaga — háziasszonynak a piacon — segített megérteni azt a békétlen funkciót és a funkció működését, amely egyszerre kíméletlen és ezért jótékony hatású egy mérsékelt és óvatos világban. Tudjuk, a GYANÚ egyik kulcsszava ennek az életműnek: a gyanakvásban fejeződik ki számomra legtökéletesebben a dolgokhoz, az Egészhez fűződő viszonya. A gyanakvást adta tovább mindenkinek, mint valami ragályos fertőzést, mely enyhe lefolyású ugyan, de nem szövődmények nélkül való. Gondolkodásmódja lefegyverző kíméletlenséggel bomlasztotta szét, porlasztotta el a tradicionális, biztosnak tűnő betonépítményeket, a képzőművészeti, irodalmi, filmbeli stb. nyelv eszköztárát, hogy aztán titkos élesztőgombaként, friss kovászként járja át a megmaradt törmelékét és kelesszen belőle valami új minőséget, kellemetlen és keserű, jótékony kijózanító pofonként csattanó igazságot. Azt gondolom, hogy e kínos — nekünk kínos — tevékenysége az egyik legfontosabb, legtöbbet jelentő mozzanat a magyar művészetben, a képzőművészetben különösen, arra aztán igazán ráfér. Művészettörténeti jelentőségű gyanakvása nemcsak barátai és kortársai, hanem — ami döntőbb — a fiatalok, tanítványai gondolkodását befolyásolta, változtatta meg és szabadította föl. És ha nyomokban és gondos dokumentációkból már ismerjük is valamennyire ennek tényeit és szereplőit (a híres kreativitási gyakorlatok, Fa-Fej, Indigó stb.) — még nem láthatjuk teljességében azt a felforgató hatást, amelyet sokakra, egy korszakra gyakorolt.

Beke László az óbudai kiállítás katalógusában felsorolja az Erdély által használt és a képző-

művészetben szokatlan anyagokat: epokittgyanta, fehér, kifolyt ragasztó, kén. élesztő, homok, libazsír, hullámbádog, liszt, kátránypapír, cementpor, műtrágya, indigó stb. Rendezés közben rakosgatva a műveket, legközvetlenebbül az anyagok provokatív ereje lepett meg: minthogy ezúttal nem néző voltam, hanem — valamilyen szerény fokig — részes, „bűnrészes”, máshogyan, belülről, tapintva, vagyis valóságosan *érzékelve* élhettem át, érthettem meg, hogy mint pusztá matéria, mit jelenthetnek. Ott csak a hagyományosabb műfajok — festmények, rajzok — szerepeltek ugyan, de az anyaghasználat és anyagkezelés a mélyben azonos volt a hagyományokat felrúgó vagy kikerülő műveivel. Olaj, grafit, pasztell, különböző spray-k, némi bitumen: a többnyire klasszikus anyagok ugyanolyan nyers, nem szép, nehézkes tulajdonságokat mutattak, mint másutt a cementpor, a bádoglemez, a kátránypapír. Azaz, nem a fizikai súly, a fizikai hajlékonyság és merevség, nem az illető anyag szembeötlő tulajdonságai kaptak szerepet; Erdély „elrontotta”, „megfertőzte” őket, hogy mára legyenek alkalmasak, mint általában és normálisan, vagyis ugyanarra, mint a többi. Minden korábbinál pontosabban és mélyebben kezdtem sejteni annak a világnak a helyét, határait, rétegeit, amely nehézkesen, ér csen, durván, kellemetlenül húzódik meg a felszín mindennapjai alatt, veszélyesen, látványosan. Egy üvegserepekkel és kénnel aláaknázott, sötét tartomány; nem fantom, hanem valóság, még akkor is, ha bűvópatakként csak olykor jut napvilágra és így tudunk sem kell róla. Jól tudom, Erdély valamennyi műve rendkívül sokféleképpen és rendkívül bonyolult szálak bogozgatásával értelmezhető igazán; az anyagok pusztasága és az eszközök — lavór, alumíniumtepsi, fehér bot, fekete szemüveg — szintelen közönységessége számomra elsősorban mégis a mi időnket, a jelent, a történetileg-művészettörténetileg meghatározható, az utolsó negyedszázadhoz köthető valóságot jelenti. Azt a sötéten mocorgó, nyugtalan és nyugtalanító valóságot, melyet elföhdhetett időlegesen sok minden (a művészetben például a hatvanas évek második felének avantgard felfutása, vagy egy évtizeddel később a közeledő századvég színporkázása), de melynek létét, fenyegető súlyát ma éreznünk kell. Csak, persze, Erdély korábban és tisztábban vette tudomásul, vette birtokba, sajátította ki. Csak nyomokban, egyelőre homályos foltokban érzékelem, hogy e valóság mások műveiben is létezik, megszólal, és így Erdély nemcsak magányos gyanakvóként, hanem más, hasonló tartalmakkal viaskodó, hasonló terheket, álmokat és tudást cipelő valóságismerők rokonaként is

látható. Nem a kifejezőeszközök vagy a stílus hasonlóságára gondolok természetesen; csakis a nyers, durva, fenyegető valóságanyagra, melyet egyaránt felfedezni vélek Szentjób „hordozható lóvászárkában”, a hetvenes évek eleji komcept nem egy művben (Attalai, Legédy, Pauer stb.), de a Hajas-performance-ok villanyzsinórjaiban, villanófénycibben is; és (mitagadás) Pilinszky „meredek” képeiben („plakátmagányban ázó éjjelek”, „szalma közt kidöntött pléhedény”) vagy a Hajnóczy-novellák életanyagában, vagy a Petri-versek fémesen kopogó, csikkekettől, érdes hangoktól, rosszkedvű morfondírozástól belepett soraiban, vagy Bódy Gábor „tüzes angyaliban”. Persze, csak magánsejtések ezek, és óvato-

san gondolok arra, hogy Erdély alakját, helyét, súlyát, szerepét, hatását csak akkor fogom, fogjuk látni és érteni igazán, ha írásai mindig olvashatók, filmjei mindig nézhetőek, képzőművészeti munkái mindig láthatók lesznek. Mint háziaszszony arra is gondolok, szeretném a „kínálatot” közelebből is megnézni; szeretnék magamnak egy nagy Erdély-kiállítást, összegyűjteni mindent, kézbe venni a darabokat egyenként és szembenézni.

Addig szerintem minden homályos lesz még, szeretetteljes, bölcs, de: FIKCIÓ. És a részletekben addig tévedhetünk még, tudjuk: „Az ember nem tökéletes.”

Kovalovszky Márta

Színház

Drago Jančar: Grande Valser Brilliante

A Veszprémi Petőfi Színház előadása

A szlovén szerzőnek 1985-ben írott, s mára a világsiker küszöbéig eljutott darabja valahol egy kelet-európai elmegyógyintézetben játszódik. Az intézet célja azonban nem a gyógyítás, hanem a politikailag veszélyessé lett emberek — szó szerinti — megbolondítása. Ha ugyanis megőrülnek, akkor csakugyan elzárhatóak a többi embertől, s így — mint a darabbeli titkosrendőr mondja — megelőzhető, hogy az általuk „megfertőzöttek” százait kelljen bezárni. A Paál István rendezte előadás első két felvonása rendkívül vontatott, egészen az unalomig tempótlan. Amiótt mégis figyelmet érdemel, az a főszereplő Fazekas István jóvoltából lenyűgöző, de korántsem hibátlan harmadik felvonás.

A kísérlet ugyanis sikerül, a Fazekas István játszotta Simon Veber történész csakugyan azonosul az általa (a rendőrség szerint) túl nagy empátiával kutatót Drohojowski, lengyel felkelő alakjával. Az akkorra már teljesen összetört rettegő értelmiségi alakjából azonban egy lenyűgöző fölényű gyönyörű arisztokrata kél olyan életre, hogy orvos és ápolói tehetetlenek vele

szemben. Figyelmet érdemel az a filozófiai-antropológiai optimizmus is, mely a darabból sugárzik, mely — szemben a dosztojevskiji tradícióval — arról igyekszik meggyőzni, hogy az ember megalázásának és megalázhatóságának igenis van határa, hogy a megaláztatások nyomán a lélek — még ha téboly árán is, de — legyőzhetetlen keménységűvé edződik. Rokonszenves, noha vitatható álláspont ez, mely elgondolkodtathatná a zsarnokokat is, ha önnön hatalmuk őriztetésén kívül egyáltalán figyelnének bármi másra. S főként figyelmet érdemel Fazekas István feledhetetlen alakítása. Hosszú percekig lengyelül beszél a színpadon (egy lengyel felkelő milyen más nyelvet is beszélhetne?). Azonban oly méltóságot sugároz mind tartása, mind pedig a megszólalás módja, hogy a néző — túlzás nélkül mondhatom — akár órákon át elhallgatná ezt a gyönyörű és méltósággal teli emberi beszédet. Néhány percre az támad ezen a színpadon új életre, amit a múlt század óta eltelt évtizedek már annyiszor és annyira meggyaláztak, hogy az ember már szinte nem is tud létéről, ámde ráismer, s ráismervén akár egy ismeretlen nyelven is lenyűgözve hallgatja igéit. Feltétlenül említést érdemel még Éltes Kond, Pásztor Edina, Hullan Zsuzsa, Homoki Magdolna, valamint Borbiczky Ferenc intenzív s kidolgozott színpadi jelenléte.

Erdei János